

■ علی اصغر شاطری

محرم در کاشان

عزای آنکه عزادر او خدا باشد ز یاد کس نرود تا جهان بپا باشد

حادثه عظیم و جاتسوز کربلا در سال ۶۱ هق که با شهادت حضرت حسین بن علی(ع) و یاران با او فایش صورت گرفت تفکر و اندیشه‌ای را بینان نهاد که تا این زمان پویایی و ماناگی آن ساری و جاری است و با خون خود چراگی را افروخت که نورش روز به روز گستردگر می‌گردد. بی‌تردید یکی از عواملی که نهضت حسینی و تفکر عاشورایی را زنده نگاه داشته است، اقامه عزاداری و سوگواری حضرت سیدالشهداء(ع) بوده و اهتمامی است که ائمه اطهار(ع) بدان معطوف داشته‌اند.

ابو هارون مکفوف می‌نویسد: «روزی خدمت امام صادق(ع) رسیدم حضرت فرمود: برایم در سوگ سیدالشهدا شعر بخوان، بلکه همان‌گونه که برای خودتان شعر می‌خوانی و همان‌گونه که نزد قبرش مرثیه می‌خوانی.»

اولین مراسم عزاداری توسط اهل بیت(ع) که به شام به اسارت رفته بودند در کنار کاخ یزید برپا شد و زینب، ام‌کلثوم، ریاب و سکینه و... به نوحه‌سرایی، مرثیه‌خوانی و عزاداری پرداختند و مردم شام نیز در مجلس عزاداری آل علی شرکت کرده و با گریه و زاری و تدبیه به آن بزرگان تأسی نمودند.

جابرین عبدالله انصاری به همراه عطیه کوفی اولین مرثیه خوانان و سوگواران قبر مطهر حضرت سیدالشهدا(ع) در روز اربعین بودند و از آن زمان تاکنون فراز و نشیبهای فراوانی بر سوگواری خامس آل عبا(ع) گذشته است.

بعد از حکومت شیعه دیالمه و فاطمیون مصر، سلاطین صفویه به عزاداری و سوگواری امام حسین(ع) رونق بسازای بخشیدند و عزاداری چهره دیگری به خود گرفت. پاره‌ای از مراسم و وسائل به آن اضافه شد و به عنوان یک سنت تاکنون ادامه یافته است. هرچند که در سال‌های ۱۳۱۳ تا ۱۳۲۰ - دوره رضاخان پهلوی - که ممنوعیت‌هایی برای عزاداری ایجاد شد، بعضی از سنن و وسائل دسته‌های عزادار متوقف شد اما دگرباره احیا گردید.

آداب و سنن عزاداری ایام محرم به ویژه روزهای تاسوعاً و عاشورای حسینی در شهرهای مختلف ایران گوتاگون و مقاومت است. در شهری مراسم نخل گردانی وجود دارد. در شهر دیگر مراسم طشت‌گذاری. در جایی دیگر مراسم عزاداری در بازار انجام می‌شود. در شهری در امامزاده یا دیگر اماکن مقدس اما بعضی از ابداعات و شعائر با کمترین اختلاف به یکدیگر شبیه هستند.

عزاداری و سوگواری حضرت سیدالشهدا(ع) در منطقه کاشان با شماری از سنت‌ها، آداب و رسوم همراه است و ابداعات و ساخته‌هایی در عزاداری سنتی کاشان وجود دارد که در این نوشتار اشاره‌ای به پاره‌ای از آنها می‌کنیم از آن جمله: عزاداری و روضه‌خوانی در ایام محرم، چگونگی حرکت دسته‌ها و هیئت‌ها، نوحه‌سرایی، مرثیه‌خوانی، علم و علمات، کتل و بیرق، تونغ، نخل، آب فرات و نهر علقم، شش گوشه، مراسم شمع‌زنی و شام غریبان، تعزیه، تکیه و حسینیه، چاوش‌خوانی، شیر فضه و قافله بنی اسد، گهواره، مشک و ذوالجناح، سفره انداختن و نذری‌های مردم، نان عباسعلی و آش نذری، سینه‌زنی و زنجیرزنی، قمه‌زنی، واعظ و مذاх و ذاکر اهل بیت، علمداری و سقایی، پاپرهنه در مراسم عزاداری رفتن، گل بر سر مالیدن و کاه بر سر ریختن، کتله شدن کوکان به یاد حضرت علی‌اصغر(ع) و دوری گزیدن از کارهای مباحی نظیر: ازدواج و جشن عروسی، آرایش کردن، دوخت و دوز، پوشیدن لباسهای نو و روشن، جارو کردن، خانه تکانی و...

شیوه عزاداری در کاشان

از آغازین روز محرم دسته‌های عزاداری به روای سالهای گذشته خود در بازار کاشان به سینه‌زنی و زنجیرزنی می‌پردازند. در روز اول دسته سقاها و در روزهای دیگر هیئت‌های بزرگ از دو مسیر ورودی به بازار -مسیر دروازه دولت و مسیر بازار پانخل- وارد شده و به عزاداری می‌پردازند. دسته‌های عزادار هر دو مسیر انتهای عزاداری آنان در تیمچه تاریخی امین‌الدوله می‌باشد که اوج عزاداری و سوگواری آنان است. در روز یازدهم محرم دسته سادات در بازار عزاداری می‌کنند.

دروازه دولت، مسجد میدان، بالا بازار، پانخل، گذر نو، زیارت شاه یلان، زیارت درب زنجیر و کاروانسرای تاریخی امین‌الدوله مکان‌هایی هستند که دسته‌ها و هیئت‌ها در آنجا توقف نموده و برای دقایقی به روضه خوانی و سینه‌زنی می‌پردازند. بعضی هیئت‌ها نیز در همین مکانها روضه‌های خاصی می‌خوانند. مثلاً هیئت علی‌اصغر(ع) محله کله‌ر که از مسیر بازار پانخل وارد بازار می‌شود در گذر نو روضه حضرت علی‌اصغر(ع)، در روپروی زیارت شاه یلان روضه حضرت علی‌اکبر(ع)، در روپروی زیارت درب زنجیر روضه حضرت ابوالفضل(ع) و در کاروانسرای امین‌الدوله روضه حضرت امام حسین(ع) خوانده و نوحه و ذکر سینه‌زنی نیز مناسب با روضه می‌باشد.

در این نوشtar لازم دیده شد برای شناساندن هر چه بیشتر و بهتر عزاداری مردم منطقه کاشان به برخی آداب و رسوم و باورها و اعتقادات آنان اشاره شود:

در روز عاشورا چاههای آب کاشان خاموش می‌شود و کشاورزان در این روز آبیاری نمی‌کنند و اعتقاد دارند که ممحوص و حاصل زمین برکت بر می‌دارد.

در این روز دامداران شیر حاصل از دام خود را به فروش نمی‌رسانند و به عزاداران حسینی تقدیم می‌کنند و خیلی از آنها اعتقاد دارند که این شیر را به هیئت‌ها و دسته‌هایی بدهنند که به نام حضرت علی‌اصغر(ع) باشند.

در این روز بسیاری از افراد به یاد تشنگی حضرت امام حسین(ع) و کودکان حرم آب نمی‌نوشند حتی به کودکان خود نیز آب نمی‌دهند.

در این روز بسیاری پابرهنه در دسته‌ها و هیئت‌ها به عزاداری می‌پردازند.

نخل‌برداری در کاشان

«نخل» تابوت‌واره، اتاقکی چوبی و سنگین است که نماد و نشانهٔ تشییع جنازهٔ حضرت سید الشهداء(ع) در روز عاشورا است.

«نخل» با عظمت‌ترین شعار روز عاشوراست. نخل را چون برای عزاداری در محرم می‌بندند و می‌آرایند «نخل محرم» و «نخل عاشورا» نیز می‌گویند.

نخل را در دهه اول ماه محرم می‌بندند و لباس سیاه بدان می‌پوشانند. این مراسم با روضه‌خوانی و سینه‌زنی همراه است و بایان نخل که متولی نگهداری و مرمت نخل است عزاداران را در آن روز اطعام می‌کند.

در کاشان ۵ نخل وجود دارد، نخل سرپره (هیئت حسینی)، نخل درب فین (هیئت حیدری)، نخل درب باغ (هیئت حیدری)، نخل کلهر (هیئت علی‌اصغر) و نخل بابا شرف (هیئت ابوالفضل) که هر یک با عزاداری و مراسم ویژه‌ای همراه است.

نخل سرپره در شب عاشورا و شب شانزدهم محرم از مرکز آن به سوی مراکز دیگر هیئت‌ها که مجلس روضه‌خوانی دارند با جمعیت انبوه حرکت می‌کنند. در طول مسیر مردم با اسفند دود کردن و حلوای نقل و شیرینی دادن و ذبح گاو، گوسفند و پاشیدن گلاب به روی عزاداران ارادت خود را به ساحت مقدس حضرت سید الشهداء(ع) اعلام می‌دارند.

نخل کلهر در شامگاه روز عاشورا با مراسم سنتی نخل‌گردانی در کاروانسرای تاریخی امین‌الدوله با مراسم ویژه‌ای و آداب و رسوم خاصی برگزار می‌شود. این نخل برخلاف دیگر نخلهای کاشان که از درب اصلی وارد می‌شوند از در بازارچه میانچال وارد شده و نخل را دو مرتبه در تیمچه می‌چرخانند و جوانان با برهنه شدن در این مکان جلو نخل بر سر و سینه می‌زنند و فلسفه این کار را چنین تشریح می‌نمایند که حضرت امام حسین(ع) در روز عاشورا وقتی که حضرت علی‌اصغر(ع) به شهادت رسید، امام حسین(ع) آن شهید کربلا را به پشت خیمه برده و به خاک می‌سپرد. از این رو از در پشتی کاروانسرا وارد می‌شوند و علت دو مرتبه چرخیدن را به یاد دو فرزند امام حسین(ع) حضرت علی‌اکبر(ع) و علی‌اصغر(ع) می‌دانند و علت لخت شدن را در این مکان به خاطر حفظ و نگهداری سنت دیرینه گذشتگان که پای نخل لخت بر سر و سینه می‌زده‌اند می‌دانند. (این نخل معروف به نخل لختیه است).

از دیگر مراسم نخل در کاشان «نخل تکانی» است. این کار برای آمادگی و مهیا شدن قبل از مراسم اصلی نخل است و با نام «گردگیری نخل» نیز نامیده می‌شود. این رسم چند روز جلوتر از مراسم اصلی عزاداری می‌باشد.

لباس پوشاندن به نخل در کاشان بسیار ساده و بدون تشریفات است. قبل از پوشاندن پارچه سیاه که معروف به چادری است، نخل را با گلاب معطر کرده، سپس لباس نخل با فربادهای یا حسین یا حسین آن می‌پوشانند و پارچه سبز زنگی که نشان از سیادت و نماد سادات بنی فاطمه است به صورت عمame بالای جبهه جنوبی نخل بسته و تحت الحنك آن را آویخته و

شمايلی نيز نصب می‌کند و پيراهن مانندی که آغشته به خون است در جبهه عقب نخل می‌آويزند که نشان از شهادت در راه خدادست. همچينين به بعضی از نخلها شمشير و خنجر و سپر و کلاه خود و آينه نصب می‌کنند.

نخل سرپرده در شب تاسوعاً گردانده می‌شود. هنگام عزاداري نخل را بلند کرده و چند مرتبه دور حسينيه می‌چرخانند و چندين مرتبه تکان می‌دهند و برای نخل کلهر، در شب چهارم محرم اين مراسم را بعد از روضه‌خوانی و سينه‌زنی برگزار می‌کنند.

حمل‌كتندگان نخل، افراد مشخصی هستند و کسی به غير از آنها نمی‌تواند پايه‌های نخل را بگيرد و حمل کند. پايه‌های بعضی از نخلها به خانواده و طایفه خاصی اختصاص دارد.

رسم بر آن است تا نخل سرپرده که منتب به امام حسین(ع) است وارد بازار نشود نخل دیگري وارد نمی‌شود. به خاطر ادب و احترام، اين نخل باید جلوی نخلهای دیگر وارد بازار شود. در اينانه کاشان اگر پايه نخل هنگام حرکت به دیوار خانه‌اي بخورد بد می‌دانند و سريعاً گوسفندی ذبح می‌کنند.

علاوه بر شهر کاشان مناطق قمصر، بروزک، نيسار، مرق، اردنهال و بسياري از روستاهای اطراف داراي نخل هستند.

شمع زنی و چهل منبر

از برنامه‌های شب عاشورا که هزاران زن و مرد و جوان و پير اجرا می‌کنند مراسم شمع زنی می‌باشد. ساعاتي به غروب آفتاب روز تاسوعاً، نذرداران و علاقمندان شركت در اين مراسم هستند ۷۲ شمع به ياد ۷۲ شهيد روز عاشورا در دست گرفته و با وضو و طهارت و پابرهنه در ۴۰ جاي مقدس مثل زيارتگاهها، مساجد، قدمگاهها، تکيه‌ها و حسينيه‌ها به ياد شهيدان كربلا روشن می‌کنند. دليل آنکه در چهل مكان مقدس می‌روند آن است که بنا به نوشته مقايل و تاريخهای عاشورائي کاروان اسراء اهل بيت (عليهم السلام) را از كربلا تا شام چهل منزل برده‌اند.

متوليان مكانهای مقدس منبری را برای روشن کردن شمع در جلو در ورودی در نظر گرفته و در کنار آن منبر کاسه‌ای می‌گذارند تا شمع زنان نقل و نبات و شکلات و بسته‌های مشکل گشا را در آن قرار داده و متولی آن مكان آن نذورات را بين کودكان تقسيم کند.

سنچ زنی یا سنگ زنی در آران

از ويزگي‌های عزاداري مردم در اين محرم در آران و بيدگل مراسم سنچ زنی است. اين مراسم تنها در يك شب از سال برگزار می‌شود. آن هم در شب تاسوعاً که معروف به «شب عباسعلی» می‌باشد.

در این مراسم گروهی از مردان در دو ردیف به اجراء مراسم سنج زنی می‌پردازند. جنس سنج از چوب است و کاسه‌ای شکل می‌باشد. قطر سنج ۸ سانتیمتر و ارتفاع آن ۶/۵ سانتیمتر است. عموماً در بالای کاسه سنج، بند چرمی می‌کوبند تا به کمک انگشت وسطی که در آن قرار می‌گیرد بهتر و راحت‌تر نواخته شود.

شکل حرکتی سنج زنی بدین ترتیب است: پای چپ خم می‌شود و بالا می‌آید، دست بالای سر می‌رود و همراه پرش ضربه‌ای نواخته می‌شود. سپس به سرعت بدن به چپ متمايل، دست‌ها پایین می‌آيد و همراه با پرش در سمت چپ ضربه‌ای دیگر نواخته می‌شود. بعد پای چپ پایین و پای راست بالا می‌آید. همزمان با چرخش بدن به راست، همراه با پرش در سمت راست ضربه سوم نواخته می‌شود. سرانجام همراه با پرش پای راست پایین می‌آید و یک ضربه سکوت. (گاهی کسانی که از مهارت بیشتری برخوردارند، پس از ضربه بالای سر، به جای زیر پای چپ هم زده می‌شود). این دور حرکتی تا ختم خواندن نوحه ادامه می‌یابد.

نمونه‌ای از ذکر و نوحه سنج زنان که جلوه‌دار می‌خوانند:

گروه جلوه‌دار

سر جدا حسین	شد کشته حسین	حسین
-------------	--------------	------

ای حسینیان	یا حسین حسین	حسین
------------	--------------	------

(سنج ...)		
-----------	--	--

سر جدا حسین	شد کشته حسین	حسین
-------------	--------------	------

ای حسین من	نور عین من	حسین
------------	------------	------

(سنج ...)		
-----------	--	--

تعزیه خوانی و خیل عرب در نوش آباد

مراسم عزاداری سالار شهیدان و یارانش در نوش آباد حال و هوای دیگری دارد به ویژه در روزهای عاشورا و روز بازدهم محرم که مراسم تعزیه و خیمه عرب برگزار می‌گردد.

صبح روز عاشورا تعزیه خوانها لباسهای مخصوص رامی پوشند و آلات و وسایل و اسباب

تعزیه در دست دارند، سوار بر اسب شده آماده اجرای مراسم می‌شوند.

زنان و مردان هم که برای دیدن این مراسم ساعتها زودتر از برگزارکنندگان آمده‌اند منتظر و بی‌قرارند. صدای طبل و دهل و شیپور و سنج و همه‌مه نشان از آمدن تعزیه خوانان است. تعزیه‌ها مربوط به واقعه کربلاست. از آن جمله تعزیه طفلان مسلم که هر ییمنده و شنونده‌ای را متأثر می‌کند.

روز یازدهم محرم روز به یادماندنی برای نوش آباد است. هزاران نفر از کاشان و دیگر مناطق برای دیدن مراسم خیمه عرب وارد نوش آباد می‌شوند. فضای بسیار گسترده‌ای را برای این مراسم در نظر گرفته که مملو از جمعیت زنان و مردان و پچه‌هایی است که عاشقانه آمده‌اند تا این مراسم را ببینند و اشک ماتم و غم از برای شهدای کربلا بریزند. این مراسم نیم قرن سابقه دارد. مراسم خیمه‌سوزی یادآور هجوم و حشیانه لشکریان عمر بن سعد به خیمه‌های حضرت ابا عبد‌الله الحسین(ع) است. مقدمات و برپایی خیمه‌ها چند روز قبل از مراسم در محل خیمه گاه بر پا می‌شود. کسانی که به عنوان پیکر شهداء در میدان خیمه گاه می‌باشند ساعتها قبل از شروع مراسم که بعد از ظهر روز یازدهم محرم است در آن زمین خفته‌اند.

در این مراسم صدها نفر به عنوان لشکریان عمر سعد که لباس‌های سرخ بر تن دارند به خیمه گاه هجوم می‌آورند و خیمه‌های برافراشته را به آتش می‌کشند. سپس گروهی نیز به عنوان اعراب بنی اسد با بیل و کلنگ و بر سر و سینه زنان وارد بر کشتگان عاشورا می‌شوند و زمزمه می‌کنند:

ای خیل عرب، خیل عرب، حرمت از این کشته بدارید

هر چند غریب است، شهید است، به خاکش بسپارید

جريدة

معنای لغوی جريده عبارت است از: دفتر، دفتر اعمال، روزنامه، مجله، گروه سواران که پیاده نداشته باشند، شاخه بی‌برگ، شاخه درخت خرما که برگهای کشیده بلنده از دو طرف و یک برگ عمودی در وسط دارد.

جريدة علمی است که در مراسم عزاداری و سوگواری حضرت سیدالشهدا(ع) در عقب دسته یا هیئت حرکت دهنده. در گویش و لهجه محلی کاشان «جريدة» را «جريدة» می‌نامند (تبديل حرف «د» به «ت» در گویش کاشان رایج است).

«جريدة» از کامل‌ترین و فصیح‌ترین شعارهای عاشورایی است که زیباترین مفاهیم را در برابر دیدگان عاشوراییان قرار می‌دهد. شعاری است پرمغنا و سترگ که تمامی خصوصیات علمدار کربلا را در خود گنجانیده است.

اجزای جريده

تمامی جريده‌ها با کمترین اختلاف از این اشیاء استفاده می‌کنند. یک علم فولادی شبیه نیز، یک یا دو تسمه آهنین هلالی شکل، دو پنجه فولادی، دو عدد شیر، کشکول فولادی یا مسی، رشته‌های مروارید، جا شمعی و چند تکه شال و پارچه قيمتی.

تشبیه اجزای جریده

کشکول: به معنای سقاوی حضرت ابوالفضل(ع) در کربلا.

هلال: تشبیه حضرت ابوالفضل(ع) به ماه (قمرینی هاشم).

آیینه: صداقت و یک رنگی و آیینه بودن حضرت ابوالفضل(ع) در روز عاشورا.

رشته‌های مروارید: رشته الفت و مهریانی و وفاداری حضرت ابوالفضل(ع) نسبت به سید الشهداء(ع).

علم: نشان از علمداری و سپهبداری حضرت ابوالفضل(ع) در کربلا.

پنجه‌های فلزی: نشان از دستهای بریده حضرت ابوالفضل(ع) در روز عاشوراست.

«جریده» را در شب هفتم ماه محرم یا در روز هفتم حرکت می‌دهند چراکه در روز هفتم آب را بروی امام و اهل حرم توسط لشکر عمرین سعد بسته شد. همچنین در روز نهم که روز تاسوعاً و متعلق به حضرت ابوالفضل(ع) است همراه دسته و هیئت حرکت داده و بعد از عزاداری سنتی عزاداران را اطعام می‌کند.

از اعتقادات مردم است که آب در کشکول ریخته و از آب به بیماران بدنه تا انشالله شفا بیابند.

در گذشته که جریده برداشتن و در پای آن عزاداری نمودن رونق داشته است کسی که می‌خواسته جریده‌ای را بسازد و در پای آن عزاداری نماید باید از صاحبان جریده‌های قبلی رخصت طلبیده و از آنها اجازه داشته باشد از این رو با باهای جریده‌های قبلی را دعوت نموده و با گرفتن مجلس روضه‌خوانی، اجازه‌نامه کتبی دریافت کرده و حمل «جریده» مورثی می‌باشد. در گذشته در پای جریده‌ها با نواختن سنج عزاداری می‌کردند ولی اکنون این سنت در کاشان منسوخ شده است. مشهورترین جریده‌ها در کاشان عبارتند از: جریده بابا قربانی شهره در محله پشت مشهد، جریده عمومی شیخ محله کلهر، جریده فولادی در کوچه سبزپوشان محله سرپره، جریده هیئت قاسمی.